

Шелюх О. М.

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

**ВПЛИВ РЕАЛІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
НА СИСТЕМУ МОВНИХ ОДИНИЦЬ**

У статті порушено проблему впливу реалій російсько-української війни на мовні одиниці. Адже відомо, що в мові відображаються всі суспільно-політичні процеси, що відбуваються в житті народу, які, зі свого боку, закономірно мають помітний вплив на динаміку мовних змін.

У роботі встановлено, що сучасні воєнні реалії мають вплив на мовні одиниці, а відтак і на зміну мовної картини українського народу, що пов'язано із зменшенням або збільшенням частотності вживання певних слів, із зміною пріоритетності значень певних слів; та із змінами на фонетичному, орфографічному, пунктуаційному та інших рівнях системи мови. З'ясовано, що найбільш тотальних змін закономірно зазнала лексична система військового мовлення. Вона поповнилася саме словами-жаргонізмами, що характеризуються новизною і щодо форми, і щодо змісту. Власне експресивність і комунікативність жаргону дає йому можливість проникати в загальнонародну мову.

Акцентовано увагу на тому, що нові слова в сучасному військовому мовленні є частиною лінгвальної системи, що розвивається за загальними законами мови, то їм властиві традиційні шляхи формування. Зазначено, що лексику, породжену війною, можна класифікувати за тематикою, формою і способом творення. Встановлено, найпродуктивніший спосіб творення – метафоризація на основі загальноновживаної лексики (бавовна, мультик, зеленка); тематичні групи доволі розлогі й відкриті для поповнення (група назв людей – кіборги, азовці; на означення ворога – мордор, орки); предметів одягу і взуття – піксель, термуха; назви просторових понять – нуль, передок).

У статті особливу увагу зосереджено на новостворених словах назв зброї і військової техніки, визначено спосіб їх творення. На приклад, назви зброї звучать так: «муха» – ручний протитанковий гранатомет; «калаш, калашимат» – автомат Калашникова; «покемон» – кулемет Калашникова модернізований; «дашка» – 12,7-мм стánковий кулемет Дегтярьова-Шпагіна (ДШК); «лимончик, лимон» – граната; рація.

Отже, воєнні реалії сьогодення спричинили якісні зміни в лексичному складі військової лексики й суттєво вплинули на мовну картину світу українського етносу. Проте варто розуміти, що такі зміни наразі відбуваються лише на розмовному рівні, і не можливо спрогнозувати, які з лексем увійдуть до загального вжитку, а які залишаться історизмами.

Ключові слова: *неологізми, мовні знаки, мовна картина світу, слова-шиболети, соціолінгвістика.*

Постановка проблеми. Глобальні структурні процеси в суспільно-політичному житті народу завжди закономірно мають значний вплив на динаміку мовних змін. І «що трагічніша подія, то сильніший її відбиток на мові» [10]. Тому й сучасна війна Росії проти України теж внесла зміни зміни не лише в мовну систему, а й відповідно в мовну картину світу українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що взаємодії мови, культури й мислення є предметом наукових досліджень провідних лінгвістів, культурологів і філософів світу. Хоча ідея взаємозв'язку пізнання і мови, мови і культури, культурного процесу виникла ще у XVIII столітті,

проте серйозні дослідження цих проблем розпочалися лише наприкінці ХХ століття. Як зазначає Л. Даниленко, ґрунтовним теоретичним джерелом фундаментальної проблеми взаємозв'язку мови, культури і мислення вважається вчення Вільгельма фон Гумбольдта про дух народу і внутрішню форму мови як вираження індивідуального, самобутнього світосприймання [3, с. 3].

В. фон Гумбольдт наголошував на взаємопов'язаності понять «мова – народ», «мова – культура» [1].

Зрозуміло, що говорити про закономірності, механізми та особливості взаємодії мови і культури, а також мови і пізнання навколишнього

світу не можливо без залучення до цього суміжних з лінгвістикою наук, зокрема, філософії, психології та культурології, історії, які відтворюють загалом картину світу як людства в цілому, так і окремої мовної особистості зокрема.

Постановка завдання. Мета статті – показати, як воєнні реалії впливають на мовну культуру народу через новостворені лінгвокультурами і як це відображається ну мовних одиницях і, відповідно, на мовній картині світу українців.

Виклад основного матеріалу. Сучасні лінгвісти вважають, що досліджувати мову потрібно в нерозривному зв'язку з культурою. І незважаючи на досить недовготривалий період свого наукового розвитку, проблеми лінгвокультурології загалом та мовної картини світу зокрема привертати увагу багатьох вітчизняних дослідників (Бацевич Ф.С. [1], Жайворонок В.В. [7], Єрмоленко С.Я. [4], Лисиченко Л.А. [8] та ін.).

Отже, поняття «мовна картина світу» багатогранне, може бути предметом дослідження етнолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики. Зрештою, і одиницями мовної картини світу є лінгвокультурами («мовні знаки», що містять культурну інформацію) [4, с. 95]. Все ж мовна картина світу, за визначенням О. Селіванової, – це «представлення предметів, явищ, фактів, ситуацій дійсності, ціннісних орієнтирів, життєвих стратегій, сценаріїв поведінки в мовних знаках, категоріях, явищах мовлення» [9, с. 365]. Тому коли говоримо про зміни в мовній картині світу, маємо на увазі попри політичний, соціологічний, культурологічний, етнічний чи психологічний аспект і й власне лінгвістичний, тобто зміни, які стосуються всіх рівнів системи мови. Водночас причини й наслідки цих змін впливають з теорії про антропоцентричність мови Гумбольдта, гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра-Ворфа і вчення про внутрішню форму слова Потебні. Про видозміни мовної картини світу власне в системі мови доречно говорити, бо ще Вайсгербер (автор самого поняття «мовна картина світу») характеризував її як таку, що в мовному вираженні є багаторівневою і визначає набір звуків, словниковий склад, словотворчі можливості мови, пареміологічний аспект тощо. Зрештою, усі вищеназвані вчені, окрім суспільного функціонування мови, звертали увагу на її матеріальну структуру («зовнішню форму» за О. Потебнею).

Отже, сучасні воєнні реалії мають вплив на мовні одиниці, а відтак і на зміну мовної картини українського народу, що пов'язано із зменшенням або збільшенням частотності вживання певних

слів, із зміною пріоритетності значень певних слів; та зі змінами на фонетичному, орфографічному, пунктуаційному, особливо лексичному та інших рівнях системи мови.

Окрему увагу звернемо на зміни, пов'язані із появою нових явищ фонетичного, орфографічного рівнів, із появою нових слів – лексико-граматичного та інших рівнів мови. Тут розглядатимемо мовну картину світу з соціолінгвістичного боку, адже однією з течій сучасної соціолінгвістики є та, що «спрямована на лінгвістику і вивчає [крім іншого] зв'язок мовних змін із соціальними умовами» [9, с. 321].

Якщо говорити про новозміни на фонетичному рівні, то бачимо, що вони головню стосуються орфоепічних особливостей української мови й артикуляційного апарату українця. Новизною є особливо активне використання слів-шиболетів¹, що дозволяє завдяки особливостям вимови звуків впізнати людину, для якої українська мова не є рідною (*паланиця, крамниця, укрзалізниця, молодиця, полуниця, лисиця, медівниця...* – м'яке *ц*, звук *и*). Така собі орфоепічна люстрація на рівні «свій – чужий».

Нові акценти спостерігаємо на рівні орфографії, і зміни стосуються написання великої – малої літери. Український правопис означає те, що імена та прізвища, ужиті зневажливо, пишемо з малої літери. У часі війни це правило розширює межі вжитку, формуючи позитивну чи негативну думку суспільства про певні явища (*росія, російська федерація, путін, шойгу, лукашенко, лавров* тощо). Правда, мусимо окреслити сфери прийняттого вживання такого орфографічного новотвору – лише в публіцистичному і художньому стилях. В науковому й офіційно-діловому стилях ці назви потрібно писати таки з великої літери.

Пунктуація теж реагує на воєнні процеси. Подібна ситуація спостерігалася під час Другої світової війни. Йдеться про використання «іронічних лапок», які змушують сумніватись у правдивості висловленого, іронічно ставитись до сказаного (*путінський «референдум»; «спецоперація» російської федерації в Україні; Ердоган закликав путіна «дати ще один шанс» переговорам з Україною щодо «миру»*).

Найбільше нових змін, зокрема слів, породжених війною, виникло головню в лексико-семантичній системі нашої мови. Це найбільш тотальні

¹ *Шиболет* – слово біблійного походження, мовна особливість, за якою можна впізнати групу людей, зокрема, етнічну. Своєрідний «мовний пароль», який несвідомо видає людину, для якої ця мова – нерідна. Тому слова та фрази, що подібним чином видають іноземців, названі словом «шиболет».

зміни. Насамперед зауважимо, що з'явилося чимало неологізмів, інтернет-словники яких починають активно побутувати (*мордор, ерефія, рашизм, путінізм, натівець, затридні, нагостомелити, відірпенити, чорнобаїти, макронити, заукраїнити, наволонтерити* тощо). Причому це слова різних частин мови, утворені за українським типом словотворення.

Заслуговує на окрему увагу поява нових лексем-фразеологізмів, що і кількісно і якісно поповнює фраземний склад мови (*ефект Чорнобаївки, повертатися в Чорнобаївку, вслід за російським кораблем; доброго вечора, ми з України; приказка: «Побачити Чорнобаївку і померти» та інші*).

До слова, Міністерство закордонних справ Литви, йдучи за словником сучасної української мови та сленгу «Мислово», визнало вислів українських захисників острова Зміїний «*руськийвоєнний корабль, иди нах*й*» фразою 2022 року. Слово було відзначено спеціальною нагородою, яку передали Державній прикордонній службі України. Словник «Мислово» було створено в 2012 році з метою фіксації неологізмів, сленгу та інших нових слів сучасної української мови. Слова та визначення до них надсилають звичайні користувачі. На нашу думку, вираз, по суті, є римейком української національної ідеї, сформульованої Лесем Подерв'янським ще у 2014 році, – «*від'***іться від нас*». Активне й часте використання цього та інших абсцентних висловів усіма шарами суспільства демонструє переступ за межі суспільних норм, характерний для війни. «Іронія долі» в тому, що фраза року є «питомо російською» тоді, коли Україна ствердила свою незалежність, а українська мова розвивається та витісняє російську.

Водночас й інші слова-претенденти на звання слова року теж пов'язані з війною, зокрема: *доброго вечора, ми з України, катастрофа, біженці/переселенці, ЗСУ, волонтер, доброволець, геноцид, терор, допомога*.

Прикметно, що сновними критеріями при виборі слова року є його популярність та соціальна значущість. У минулі роки словом року ставали: «*коронавірус*», «*діджиталізація*», «*томос*».

Крім того, спостерігаємо відродження слів, які стали історизмами після Другої світової війни. Вони знову повертаються до загального вжитку (*бліцкриг, котел, денацифікація, «людський матеріал» – «гарматне м'ясо»* тощо).

Деякі з понять починають творити синонімічні ряди неологізмів (*рашисти – орки – орда – свинособаки – козломорді*). Хоча, на нашу думку, щоб зневажити росіян, найдоцільніше вживати слово

«русня». «Орки» – це фантазійні істоти. Використовуючи це позначення, ми знеособлюємо ворога, переводимо його із розряду людини в розряд поточі, яка не відповідає за свої дії.

Не менш цікавими є ономастичні зміни, зумовлені виникненням нових слів нашої мови, адже показовою є поява нових імен, якими вже називають маленьких українців (*Джавеліна, Джавелін, Байрактар*).

Крім цього, нову лексику можемо класифікувати за тематикою, формою і способом творення. Найпродуктивніший спосіб творення – метафоризація на основі загальноновживаної лексики (*бавовна, мультик, зеленка*); тематичні групи доволі розлогі й відкриті для поповнення, наприклад:

- група назв людей – *кіборги, азовці*;
- на означення ворога – *мордор, орки*;
- предметів одягу і взуття – *пиксель, термуха*;
- назви просторових понять – *нуль, передок*.

Особливої уваги заслуговують новостворені слова назви зброї і військової техніки. Вони утворені шляхом метафоризації, гри слів, інколи й аббревіації. На приклад, назви зброї звучать так:

- «*муха*» – ручний протитанковий гранатомет;
- «*калаш, калашмат*» – автомат Калашникова;
- «*покемон*» – кулемет Калашникова модернізований;
- «*дашка*» – 12,7-мм стінковий кулемет Дегтярьова-Шпагіна (ДШК);
- «*лимончик, лимон*» – граната; рація.

Наведемо назви техніки, і деякі із них, як і в назвах зброї, мають ознаки так званого бойового суржика:

- «*наташка*» – вантажний «Урал»;
- «*шишиарик, шишига*» – вантажівка ГАЗ-66;
- «*бардак*» – бойова розвідувально-дозорна машина (БРДМ);
- «*мотолига*» – плавучий бронетранспортер (МТ-ЛБ);
- «*таблетка*» – медична машина.

Отже, динамічність мови є індикатором соціальних змін, а мовна картина українського етносу «через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей докільля і внутрішнього стану людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку» [7, с. 15]. Разом із тим чисельність таких структурних рухів на всіх рівнях мови свідчить про лінгвокреативне мислення українців.

Мусимо звернути увагу й на частотність вживання певних слів – вона збільшилась. І це закономірний виплеск воєнної і військової лексики.

Хоча історичні порівняння і зіставлення треба робити дуже обережно, таки зазначимо, що чимало слів на позначення реалій Другої світової війни, як уже згадувалося, повертаються в мовний обіг з новими відтінками значень (наприклад, *гауляйтер* («гауляйтер» – посадова особа нацистської партії. Оскільки сучасний російський режим за багатьма (якщо не всіма) ознаками є фашистським і чимало запозичив у нацистів, то очевидно напрошуються алюзії на політику росіян із естетикою та злочинами Третього Рейху), *колаборація*, *ленд-ліз*, *бавовна*, *розтяжка*, *тривога*, *приліт*) або ж деякі лексеми залишають пріоритетним те значення, яке було в згаданий час (*колаборація*). Є, скажімо, такі слова, які були в ужитку лише в першій половині 1940-их років і повернулись до сфери відносно загальноживаної лексики в наш час (*ленд-ліз*).

Наслідком воєнної агресії Росії проти України є також модифікації пріоритетності значень певних слів (*бавовна*, *розтяжка*, *тривога*, *приліт тощо*).

До речі, у російській мові теж відбуваються певні процеси, але вони більше схожі на підміну понять контекстуальними синонімами. До прикладу, активно входять у вжиток евфемізми з метою ввести в оману суспільство про поганій стан речей, а також, очевидно, з метою морального саморозвантаження, наприклад:

- «*термоточка*» – пожежа;
- «*отрицательные темпы роста экономики*» – інфляція, дефолт;
- «*хлопок*» (укр. бавовна) – вибух.

Мабуть, найбільш популярним і найбільш часто вживаним протягом останнього року стало слово «бавовна» – найколеритніше слово, породжене війною. Знаємо, що для позначення вибухів у Росії

масово почали вживати кодове слово «бавовна». Важко погодитись із тими, хто вважає його безсенсовним. Очевидно, тут йдеться про абсурдну помилку інтернет-перекладача, що не зрозумів і не розрізнув контексту омонімів «*хлопОк*» і «*хлОпок*». Це слово як в українській, так і в російській мовах належить до лексичної групи омонімів.

Випадок з «*бавовною*» – практично такий самий, що і з «*бімбою*». Тут спрацював лексико-стилістичний прийом творення слова, ну, і, звісно ж, не без іронії.

До того ж, коли ми свідомо заміняємо слово вибух на абсурдний машинний переклад – ми іронізуємо над російською «новомовою», яка забороняє називати речі тим, чим вони є насправді.

Висновки. Отже, воєнні реалії сьогодення змушують мову бути більш динамічною, впливають на зміни вектору уваги з одних мовних явищ на інші, на творення нових лексем, фразем тощо, зрештою, змінюють лінгвістичну і загалом мовну картину світу українського етносу. Проте варто розуміти, що такі зміни наразі відбуваються лише на розмовному рівні, і не можливо спрогнозувати, які з лексем увійдуть до загального вжитку, а які залишаться історизмами.

Очевидно, що із закінченням воєнних дій чимало слів втратить актуальність, проте будуть і такі, що увійдуть до словників української (і не тільки) мови. Ще не одне десятиліття лінгвісти поряд з іншими вченими (істориками, культурологами, психологами, соціологами тощо) досліджуватимуть історичні причини, суть і обсяги впливу сучасних воєнних реалій на появу нових слів, мовних явищ, породжених війною, а відтак і на зміни в мовній картині українського етносу, бо ж вивчення цих процесів лише розпочинається.

Список літератури:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. К. ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
2. Гаджиев Р. Лінгвістика на карті світу. Непорозуміння, кримінал та інтриги в різних мовах. Київ : «Віхола», 2023. 376 с.
3. Даниленко Л. Лінгвістика ХХ-початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення. *Мовознавство*. 2009. № 5. С. 3–11.
4. Єрмоленко С.Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3-4. С. 94–103.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси. К. 2007. 262 с. С. 15.
6. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2016. № 5-6. С. 23–35.
7. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: нариси. К., 2007. 262 с.
8. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Х. : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
9. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008. 712 с. С. 321.
10. Синящик А. «Що по русні?» Паролі, лайки і лексика Другої світової війни. Рустам Гаджієв. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/06/1/7348766/>.

Sheliukh O. M. THE INFLUENCE OF THE REALITIES OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR ON THE SYSTEM OF LANGUAGE UNITS

The article deals with the problem of the influence of the realities of the Russian-Ukrainian war on language units. After all, it is known that the language reflects all the socio-political processes taking place in the life of the people, which naturally have a noticeable impact on the dynamics of language changes.

The work established that modern military realities have an impact on language units, and therefore on the change of the language picture of the Ukrainian people, which is associated with a decrease or increase in the frequency of use of certain words, with a change in the priority of the meanings of certain words; and with changes at the phonetic, orthographic, punctuation and other levels of the language system. It was found out that the lexical system of military broadcasting naturally underwent the most total changes. It was replenished precisely with jargon words, which are characterized by novelty both in terms of form and content. The expressiveness and communicativeness of slang gives it the opportunity to enter the common language.

Emphasis is placed on the fact that new words in modern military speech are part of the linguistic system that develops according to the general laws of language, so they are characterized by traditional ways of formation. It is noted that the vocabulary generated by the war can be classified by subject, form and method of creation. It has been established that the most productive way of creation is metaphorization based on commonly used vocabulary (cotton, cartoon, green); the thematic groups are quite extensive and open to replenishment (the group of people's names – cyborgs, Azov; for the designation of the enemy – Mordor, orcs); items of clothing and footwear – pixel, termukha; names of spatial concepts – zero, front line).

In the article, special attention is focused on the newly created words for the names of weapons and military equipment, the method of their creation is determined. For example, the names of weapons sound like this: "ffy" – hand-held anti-tank grenade launcher; "kalash, kalashmat" – Kalashnikov assault rifle; "Pokémon" – a modernized Kalashnikov machine gun; "dashka" – 12.7-mm Degtyarev-Shpagin machine gun (DShK); "lemon, lemon" – pomegranate; walkie-talkie.

Therefore, the military realities of today caused qualitative changes in the lexical composition of the military vocabulary and significantly influenced the linguistic picture of the world of the Ukrainian ethnic group. However, it is worth understanding that such changes currently take place only at the colloquial level, and it is impossible to predict which lexemes will enter into general use, and which will remain historicisms.

Key words: neologisms, language signs, linguistic picture of the world, shibboleth words, sociolinguistics.